

GIMNAZISTÁK OLVASMÁNYAI

A MAI GYERMEK életében a könyv mint játékszer, mint szórakoztató eszköz jelenik meg: mint képekonyv, amelyet lapozgat és mint meséskönyv, amelyből felolvasnak neki.

Ezt az idilli viszonyt az elemi iskola bontja fel, amely problémát csinál a könyvből. Meg akarja ismertetni titkait, a betűtől halad a szó felé, majd arra törekszik, hogy a gyermek megértse a mondatot is. A mondat azonosítása a gondolattal, az elolvasott szöveg megértése: körülbelül ezek azok a vívmányok, amelyekkel a gyermek belép a gimnázium kapuján.

A gimnáziumban még élesebben különül el a könyvnek ez a kettős funkciója. A munkaeszközként használt iskolakönyv és az önként kiválasztott szórakoztató olvasmány között még nagyobb lesz a különbség, aminek legfőbb oka az, hogy elemiben az iskolakönyv és a kezébe adott szórakoztató olvasmány között a gyermek alig érez különbséget: mindkettőt tanulásra használja. De a legkisebb gimnazista is birtokában van akkora ismeretanyagnak, amennyi lehetővé tesz már bizonyos tájékozódást a világban és a kezébe kerülő könyv esetenként már el is szórakoztathatja. Ezt az elkülönülést még mélyebbé teszi az, hogy a gimnáziumban már céltudatosabban, merevebben érvényesül a mai civilizáció célja az iskolával. A mai középiskola nem tehetségeket akar kifejleszteni, nem kedvet akar ébreszteni valamilyen tudományhoz, hanem közműveltséget teremt, a fiatalságot arra kényszeríti, hogy műveltsége bizonyos fokot elérjen. A középiskola csak idealisták (tanárok) szemében iskola, azaz olyan hely, ahová összegyűlik az ifjúság, hogy ismereteket szerezzen és képességeit kifejlessze. A társadalom, a „tisztelt szülők“ és a tanulók számára csak szükséges rossz, amelyen keresztül kell vergődni, mint a himlő elleni oltáson. Sokak szemében a középiskola ma is csak mint társadalmi szűrő szerepel, amelyet ha elvégez valaki, „úriember“ lesz, ha nem, közönséges ember marad. Ez a felfogás és a középiskola által közölt ismeretanyag közműveltségi (nem egyéni) jellege kifejleszti a tanulóban a munkaeszközként használt könyv iránt érzett ellenszenvet, amely néha gyűlöletté is fokozódhatik. Ha ez kivételes eset is, minden esetben kényszerítő eszköznek érzik a diákok az iskolakönyvet, amelytől határozottan és élesen elkülönítik a szórakoztató olvasmányt és amely sok keserűséget és kevés örömet szerez nekik. Ha valaki azokkal a könyvekkel akar megismerkedni, amelye-

két hivatalosan olvasmánynak használnak a diákok, bőséges útmutatást talál a Tantervben és Utasításokban és a különböző iskolák értesítőinek kimutatásaiban. Ez a cikk arra vállalkozik, hogy vázlatos képet nyújtson arról, hogy mit olvasnak a gimnazisták akkor, amikor szórakozni akarnak.

Kezdetben a diák a hagyományos ifjúsági írókat olvassa. A hazafias és jellemnevelő műveket: Gaál Mózes és Donászy Ferencet, vagy az ismeretterjesztő kalandregényeket: Verne Gyulát és May Károlyt. Ezek mellett az olvasmányok mellett kitart mindaddig, míg a szülői háztól kapja az olvasnivalót. Néhány év múlva azonban a diák a saját lábára áll: elmarad könyveiből a nevelő vagy ismeretterjesztő célzat és egyedül uralkodik az, ami eddig csak közvetítő eszköz volt: a kaland. Ez a változás körülbelül a harmadik-negyedik osztályban kezdődik. Ekkor tűnik fel szórványosan, majd sűrűbben a detektívregény, hogy idővel mindent elborítson és kizárólagosan uralkodjék. Sűrűn előfordul, hogy a detektívregény olvasása az első mozzanat, amellyel a fiú függetleníteni kezdi magát a szülői háztól és az iskolától.

A detektívregény ma jóval jelentékenyebb szerepet játszik az iskolában, mint tizenöt-húsz évvel ezelőtt. Ennek legfőbb oka az, hogy a ma piacra kerülő detektívregények általában jobbak, magasabb színvonalat érnek el, mint a régiek. Azelőtt a „Nick Carter“, „Sherlock Holmes“ és „Buffalo Bill“ olcsó füzetes sorozatainak is megvolt a maga közönsége a diákság körében és megvolt a tiltott gyümölcs ingere ezeknek a sokat szidott és üldözött füzeteknek. Ezek az izléstelen képekkel díszített és sokszor bosszantó együgyűséggel megírt történetek hosszabb időre csak a gyengébb képességű tanulót tudták lekötöni. A jobbak elolvasták — a diák mindent elolvas — de nem ragaszkodtak hozzá. A mai detektívregény már tetszetősebb köntösben jelenik meg, szövege is szellemesebb, érdekesebb, logikusabb. A detektívregény ma már nem ponyva és ha nem is „tisza“ irodalom, irodalmibb, mint valaha.

A másik ok az, hogy a mai gimnazistában, mintha erősebb lenne az iskolától és a szülői háztól való függetlenedés vágya, mint még a háború alatt is. Mindenesetre korábban jelentkezik. Azelőtt a korábban érettek a negyedik osztályban, a többség az ötödik-hatodik osztályban kezdett távolodni nevelőitől, most van, aki suttyomban már a második osztály vége felé „külön véleményt alkot“, harmadik-negyedikben általános a kritikai szellem fellépése, ami a függetlenedéssel együtt szokott jáni. Ennek a váagnak egyik megnyilvánulása a detektívregény-láz is.

Valóságos láz szokott ez lenni. A legtöbb mai gyerek életében itt szerepel először a könyv, mint kapós cikk. „Falják“ a könyvet, cserélgetik, megbeszélik. A könyv ebben az időben lesz először élmény. Ebben a korban a diákok könyvtőzsdéjén a detektívregény a legnagyobb hatalom. Azelőtt aki May Károly háromkötetes „Winnétou-jának“ boldog tulajdonosa volt, olyanféle hatalmasságként szerepelt, mint akinek a pesti tőzsdén a Kereskedelmi Bank részvény-többsége van a kezében. Válogathatott a felajánlott kölcsönkönyvek

között és lesték kívánságait. Ennek ma vége. Egy-egy érdekesebb „Pengős regény“ kiszorít mindent.

A detektívregény uralma végighúzódik az egész középiskolán. Legfeljebb később jobban válogatnak, nem olvasnak el mindent. Megkérdeztem több nagy diákot, van-e valaki köztük, aki nem olvas detektívregényt. „Ha jó, elolvassa mindenki“ — volt a válasz. A helyzet valóban ez. A detektívregény uralma nagy általánosságban a diák egész pályafutását jellemzi és átkíséri az „életbe“ is. Ez az uralom néha annyira erős, hogy még a kamaszokkal jelentkező sajátos vágyakat és kívánságokat is el tudja nyomni. Természetesen minden osztályban akad fiú, akinél a kamaszok szexuális egyoldalúsága teljes erejében érvényesül. Azonban ma ez már kivétel, aminek több oka van: a vallásosság is, a sportolás is. A nagy többség érdeklődése megoszlik a detektívregény és a tipikusan kamaszkori olvasmányok között. De megvan a másik véglet is, amelyik egyszerűen kihagyja ezeket az erotikus olvasmányokat és vagy kitart végig a detektívregény mellett, vagy közvetlenül kapcsolódik a „magasabb“ irodalomba.

A sajátosságos kamaszkori olvasmányok között a különböző színházi hetilapok játsszák a vezérszerepet, amelyek fillérekért szállítják a pucér és félpucér dámák fényképeit. Ebben a korban kezdenek szerepelni a különböző kiadásban, de egységes szellemben megírt „kétpengős“ regények. Lehet, hogy a kiadók tervei közt nem szerepel a kamaszok erotikus kíváncsiságának kielégítése, de a diákok erre használják fel ezeket a regényeket. Különösen Vicki Baum népszerű, akinek nevét a jól ismert kamaszvihogással szokták emlegetni. Ezek a könyvek és a detektívregények adják mindvégig a nagy átlag olvasmányainak alaprétegét. Az egészen gyenge képességű fiúk nem is emelkednek ki innen, az átlag néha ki-kiruccan az iskolában kapott benyomások, vagy a lassanként minden osztálytan kialakuló „elit“ hatása alatt, de hamarosan visszatér ide.

A közepesek nagy tömege, az átlag alkotja az osztály közvéleményét. E közvéleményt a két utolsó osztály kivételével, nem a legesesebb fiúk vezetik, hanem sok más szempont szerint válogatják ki a hangadókat, a vezéreket. Igen sokszor a legjobb sportoló a vezér, különösen ha más tulajdonságai is vannak, amelyek a tömeg fölé emelik. A más tulajdonságok között fontos a fiú szüleinek vagyoni helyzete, ami már itt is erősen tekintet alá eső dolog. A fiú modora is belejátszik a vezérré választásba. A pökhendi vagy az ügyefogyott, félszeg diák akkor sem lehet hangadó, ha minden más képessége meg lenne. Különösen fontos, hogy az a fiú, akit különben az osztály közvéleménye maga fölött állónak ismer el, maga is akarjon vezetni. Ne zárkózzék el az osztály „közügyei“ elől, törődjék a fiúkkal, ne legyen külön, önző vagy zárkózott. A hangadó fiú köré csoportosuló közvélemény hatalma szinte korlátlan az osztályban. Legfőbb fegyverük a kemény kritika és a szájaskodás. Aki nem csatlakozik véleményükhöz, egyszerűen „hülye“, aki nem vesz részt kisebb-nagyobb csirkéfogóságaikban, „streber“. Ez a közvélemény természetesen független a „hivatalos“ „tanári“ ítéletektől és nem is mind fogadja

el. A tanárok számára éppen ezért legtöbbször hozzáférhetetlen is marad. Az egyik, különben elég értelmes osztályban, a magyar tanár egy kicsit elhamarkodva ismertette Balassát. Kész volt az ítélet: Balassa: „hülyeség“. Hosszas magyarázat után is csak azt sikerült elérnem, hogy véleményükben nem voltak már biztosak, de vissza nem vonták. Egy másik osztályban, amelynek értelmessége az átlagon felül állott, az egyik fiú, aki tenniszeredményeivel és valóban lekötelező modorával tekintélyt szerzett magának, felfedezett egy legfeljebb negyedrangú modern magyar író. összes érveim hiabavalóknak bizonyultak, nem tudtam meggyőzni a „közvéleményt“.

Ha vannak is ilyen végletek és tévedések kritikáikban, általában — egyoldalúan bár — de elég helyesen ítélnék. A nagy átlag számára az irodalom csak a sport, a mozi és kurizálás után számbajövő szórakozás. Épp azért ítéletük mentes minden sznobizmustól, nagyképűségtől és — szakértelemtől. Rokonszenvenné teszi állásfoglalásukat bizonyos üdeség és kíméletlenség, de egyúttal korlátozza értékét is. A magyar irodalomtörténetben ismertetett írók közül Gárdonyit becülik legtöbbre, másodsorban Mikszáthot. Herczeg Ferenc csak akkor jut eszükbe, ha külön megkérdezi az ember: „Na igen, Herczeg is.“ Móricz Zsigmondot nem ítélik el, de nem is szeretik, Jókait lenézik: „gyerekeknek való“, de van olyan fiú is, aki „nem bírja“. Jósikát nevetve emlegetik, Eötvöst unalmasnak tartják, Keményről nem mernek nyilatkozni, de nem is olvassák. A líra szóba sem kerül, egyszerűen nem törődnek vele. Még állást sem foglalnak vele szemben. Ma már csak egy-egy gyengébb tehetségű fiú éli ki kuruckodó hajlamait abban, hogy „A dyt imádjá“. Általában lírikusokat csak azok olvasnak, akik maguk is verselnek.

A közepesek közvéleménye korlátlan úr körülbelül a hatodik osztály végéig. Itt kezd kialakulni az úgynevezett „elit“, Egy-egy fiú valamilyen okból elkezd komolyabb dolgokat olvasni. Vagy a szülői háztól kapja a külső indítást vagy valamelyik tanárjától, esetleg barátjától. A külső indítás mellett fontos a belső ok: a gyerek esze megnyílik, érdeklődése felébred. Az elindulás már korábban megtörténik. Vannak negyedikesek, akik Shakespeare-t olvasnak, ötödikesek, akik Kantot fordítanak és Nietzsche-ről vitatkoznak. Az elit kialakulásának központja legtöbbször két-három fiú, akik már régebről barátságban élnek és együtt ébred fel szellemük. Ezekhez csatlakozik lassanként a többi, akik addig külön utakon jártak. A hatodik osztály utolsó hónapjaiban veszik észre a fiúk, hogy él köztük egy kis — néha csak két-három tagból álló — kör, amely nemcsak a football- és tenniszeredményeket tartja számon, nemcsak if júsági rekordokat akar javítani, hanem olvasmányairól is vitatkozik, nagy kérdésekkel foglalkozik.

Az „elit“ egyik legjellemzőbb tulajdonsága a „többi“, az eddig uralkodó átlag lenézése, ami nem valami finom formák közt nyilvánul meg. Mindig akadnak az elitben harciasabb, szabadabb szájú fiúk, kik szívesen használják az emberi korlátoltságot jelentő jelzőket. A tömeg természetesen nem tűri ezt némán, visszatámad. A tömeg értelmi képességeit vonják kétségbe, az átlag jellemhibákat fedez fel

támadóiban. Legsűrűbben előforduló vád a hencegés, a „felvágás“. A harc lassan elül, mert az elit érzékenyebb lelkű tagjai visszavonulnak és a harciasabbak is fékezik magukat, amikor észreveszik, hogy többre becsülik a szerényebbeket. A hetedik osztály vége felé kialakul a társadalmi béke, amelyben a tömeg megbecsüli és elismeri az elitet, annál is inkább, mert tanulmányaiban is rászorul, viszont a tehetségesebbek sem tartják kötelességüknek, hogy a nap minden órájában éreztessék fölényüket. Véleményük kialakult a tömegről, de a mindennapi kényszerű együttlét felfedeztetni velük a közepesek jó tulajdonságait is, ami a jó humortól kezdve a szép énekhangon keresztül a tele pénztárcáig gazdag és színes skálát alkot.

Az elitben megszűnik a könyv szerepének kettőssége, ami az iskolábalépéssel kezdődött. A nem kötelező olvasmányok között is sűrűn szerepelnek népszerű, néha szakszerű tudományos könyvek is és megbecsülik a jó iskolakönyvet, ha valóban jó, mert — talán fölösleges hangsúlyozni — a fiúk jóval szigorúbb mértéket alkalmaznak, mint a Tankönyv Bíráló Bizottság. Az elit és az átlag olvasmányanyaga között az a legfőbb különbség, hogy itt a könyvtől már nem csak szórakoztatást várnak, hanem elsősorban okulást. A regényirodalomból csak a valóban legjobbak érdeklik őket: Dosztojevszkij, Sigrid Undset, Sinclair Lewis stb., inkább a különböző tudományos témákhoz vonzódnak. Vannak hónapok, amikor ez a tudományos érdeklődés teljesen elnyomja az irodalmat, az ellenkezője szinte sohasem fordul elő. A mai gimnazista és a tíz-tizenöt évvel ezelőtt végzett diák között egyik leginkább szembetűnő különbség ez: az irodalmi érdeklődés hanyatlak helyét a tudományok iránti erősebb vonzalom foglalja el.

A tudományos érdeklődés néha egyszerűen szakérdeklődés, pl. természettudományi vagy művészettörténeti. Az elit ezt is megbecsüli és magába fogadja, különösen ha nem túlságosan zárkózott és egyoldalú a szakember. A többség azonban nem köti le magát, hanem kapkod a különböző témák után. A gimnazista olvasmányaiiban sohasem túlsók a rendszer, mindig bizonyos türelmetlen habzsolás jellemezte. Érezte, sokszor tudta a fejlődő elme, hogy az évezredes európai kultúrával kell megismerkednie. E habzsoláshoz ma bizonyos nyugtalanság, keresgélés is járul. Azelőtt is nehéz helyzetben volt a gimnazista, ma azonban nemcsak megismerkedni akar napjaink problémáival, hanem állást is akar foglalni.

A bizonytalanság által fokozott érdeklődésük bámulatosan fürge. Amikor Magyarországon még csak néhány ember ismerte Sigrid Undset nevét, az egyik diáknál már megtaláltam a „Kristin Lavransdatter“ háromkötetes német kiadását. Amikor Jeans-t még csak a szakemberek ismerték nálunk, az egyik fiú már hozta egyik művét, hogy olvassam el, mert „igen érdekes“. Ki tudna beszámolni azokról az apró okokról, amelyek elég erősek ahhoz, hogy a gimnazista érdeklődését felkeltsék és ne hagyják nyugton addig, míg meg nem szerzi azt a könyvet, amelyet kíván!

Mindamellet ritka eset ez, amikor egy-egy elevenebb eszű fiú szinte „megelőzi“ korát, előbb megismer írók vagy könyvet, mint

a művelt nagyközönség. A különböző irodalmi vagy tudományos szenzációk azonban mindig visszhangot kapnak a középiskolában is. Amikor Károlyi Imre grófnak sokat reklámozott könyve megjelent, valósággal dühöngött a szovjet-láz. Olvastak jót-rosszat s mivel magyar munka nem igen volt, legtöbbször németet. Ugyanilyen láz kísérte Hitler uralomrajutását. A „Mein Kampf“-ot alighanem több diák olvasta, mint felnőtt.

Ezzel a nyugtalansággal azt is elérik, hogy nehéz helyzetbe hozzák azt, aki olvasmányaikról akar beszámolni, mert nem könnyű olyan pontokat találni, amelyek mellett hosszabb időre kötik ki hajóikat. Az itt felsorolandó témákkal bizonyos, hogy foglalkoztak, de valószínű, hogy más irányba is ki-kirándultak, sőt lehetséges, hogy mélyebben is hatoltak be.

Az első vonás, amit ki akarok emelni, természetes a pszichológus előtt, de sok embert talán meglep. A diákot jobban érdekli Európa, a „világhelyzet“, mint a magyar viszonyok. Az egész világot hánytorgató nagy problémákat a diák észreveszi magától is, a sajátos magyar feladatokra és megoldásokra fel kell hívni a figyelmét. Ha figyelme felébredt, eleinte hajlamos a sötétben látásra, hiszen európai látókörből esik a szűkebb magyar viszonyok közé. Ezért olyan sűrű a gimnazisták elitjében a magyar viszonyokat lenéző, fitymáló hang. Számukra a legsötétebben látó idősebb ember is kijózanító hatást jelent, reménységeket ébreszt bennük, az optimista öregeket egyszerűen lenézik.

A gimnazisták elitjének érdeklődése tehát kétirányú: az első korszakban világproblémák érdeklik, a másodikban magyar kérdések. Az első korszak alapjában véve világnézetkeresés, a nyugtalan, kereső fiatal lélek vágyódása valamilyen biztos alap után. Itt kerül sor hitlerizmusra, fasiszmusra, az északamerikai műveltségre (regényírók és NRA), Jeans természettudományos világnézetére, Spengler szkepticizmusára, Keyserling relativista bölcsességére és a katolikus és általános keresztény újjászületés nevesebb képviselőire. Akad fiú, aki az egyik vagy másik mellett kitart, a nagy többség azonban hanyódik a szovjettől Jeansig, vagy Spenglertől az új középkorig. Itt-ott feltámad a régi nagy filozófusok közül is egy-egy: Tolsztoj, Nietzsche, Bergson. A legritkább esetben alakul ki határozott világnézet a gimnazistában addig, amíg gimnazista: elolvas mindent, amit a másik elolvas, sokat meg is ért, szeret vitatkozni, mert közben saját gondolatai is tisztázódnak, de nem mer vagy nem tud kitartani hosszabb ideig semmi mellett sem. A döntés, valamilyen világnézethez való végleges csatlakozás a későbbi évekre marad.

Világnézetet tisztázó művek mellett szívesen olvasnak történelmi műveket, amelyek a legközelebbi múlt eseményeit tisztázzák. A világháborút és a következő forradalmakat tárgyaló műveknek legtöbbször akad olvasója a gimnazisták között. Egy-egy érdekesebb emlékirat kézről-kézre jár, ha meg tudják szerezni.

A második korszakba rendszeren valamelyik műveltebb tanár segíti át őket. Azt hiszem, ez a tanártípus van annyira elterjedt, hogy minden középiskolára jut belőle. Legalább is az ország minden

részből összefutó egyetemi hallgatók mindegyike melegen szokott megemlékezni egyik tanárjáról, akit kiemel abból a tanári karból, amelyet a középiskolából frissen kijutottak szokása szerint lenéz, megvet vagy gyűlöl — vérmérséklete szerint. Ez az egyetlen tanár az, aki olyan útravalót adott neki, amely még egyetemi éve alatt is foglalkoztatja. (Hála Istennek, ma már számos iskolában a rokonszenv több tanár között oszlik meg.) A hatás mégsem mindig tanártól indul ki. Egy-egy jól megírt tanulmány vagy újságcikk is ugyanezt az eredményt okozhatja. Néha véletlen indítja meg a folyamatot. Egyik fiú apja baráti viszonyban volt Harsányi Kálmánnal. A fiú félig dicsekvésből („ilyen barátja volt apámnak”), félig azért, mert kezdett nyiladozni az esze, elolvasta a „Kristálynézők“-et és kölcsönözte másoknak, vitatkozott róla, idézgette, szóval propagandát csinált neki. Az elit magyar irányú érdeklődése ezzel megkezdődött.

Az indítást okozhatja az is, ha az elit valamelyik tagja nemcsak érdeklődik európai problémák iránt, hanem határozottan „nemzetközidnek vallja magát. Ilyenkor vagy az elit egy másik tagja veszi fel a kesztyűt és védi meg a magyarságot, vagy valaki a nagy átlagból, amely mindig hazafias és szívesen ismételteti az iskolai ünnepélyeken hallott gondolatokat. Előfordul az is, hogy éppen ilyen összecsapás emeli ki az átlagból az egyik vagy másik fiút és az ünnepi szólamok ismétlőjéből komoly, elmélyült, töprengő magyar lesz. Bármilyen érdekes lenne is e „harcok“ részletesebb ismertetése, le kell róla mondanom, mert ezen a téren a diákok igen óvatosak. A tanár csak évek múlva értesül az eseményekről, rendszerint az érettségi után, amikor megért néhány kis jelenetet, apró megjegyzést, amelyet esetleg jelentéktelennek tartott vagy erélyesen leintett és épp ezért nem is tudott meg többet.

A magyar problémák iránt felébredt érdeklődés elsősorban a napi politikával való intenzívebb foglalkozással jár. Ebben a korban már nemcsak a sportrovat és a szenzációs gyilkosságok érdeklik a fiúkat. Kezdi olvasni a parlamenti tudósításokat, sőt később a vezércikket is. Ez a foglalkozás nemcsak intenzívebb, hanem magasabb szempontú is, mert ismernek már néhány könyvet, amely magasabb szempontból nézi a magyar életet. Ilyen művek folyóiratunk cikkei, mint Kerecsényi Dezső e hasábon megjelent beszámolója is mutatja,¹ ilyen az újabb magyar történetírás néhány nagy hatást tett alkotása és ilyen Szabó Dezső, hogy nevet is említsek.

A gimnáziumba lépő gyermek számára a könyv játékszer vagy munkaeszköz, amelyet nem nagyon kedvel. A gimnáziumot elhagyó fiatal emberek legjobbjai könyvekben keresik a tudást, tanácsot, útbaigazítást. A kettő között nagy a távolság és ezt az utat nyolc év alatt teszi meg a fiú. A feladat nehezebb része azonban legtöbbször az egyetemi évekre vagy még későbbre esik. Akkor kezdi az elméletet a valóságra alkalmazni és akkor jön rá, hogy a legszebb elmélet is használhatatlan sok esetben.

FABIÁN ISTVÁN

¹ Középközlések a magyar kérdésekről. (XXII. 418).